

Fornvård i Uppland på nytt sätt

Av SUNE ZACHRISSON

Det pågår en tyst omvandling av landskapet. Ängar och hagar växer igen, granskogen tättnar. Var dag som går läggs ett lantbruk ned i Sverige, gran planteras på en gång mödosamt brutna åkrar. För Upplands del räknade man i 1961 års prognos med att 13 proc. av den nu öppna jordarealen skulle komma att förvandlas till skogsmark före år 1975. Förändringen sker olika i olika bygder. Man beräknar att 9 proc. av länets jordbruksbygder, 15 proc. av de åkerglesa mellanbygderna och 30 proc. av skogsbygderna kommer att beröras av nedläggningen.

Vid sidan härav pågår en bullersamt påtaglig förändring av landskapet i form av väldiga grustäkter i åsarna. Allt fler och bredare bilvägar dras fram, industrier, värmeverk o. dyl. med krav på betydande friområden kommer till och samhällena växer allt längre ut mot periferien. Och i backar och hagar spikar stadsborna upp sina sommarvisten.

Ett av de många problem, som följer med förvandlingen av odlingslandskapet och med den snabba exploateringen, är att våra fornlämningar hotas eller decimeras. Riksantikvarieämbetet meddelar årligen tillstånd till undersökning och borttagande av ett stort antal av exploateringen berörda fornlämningar. Men även de forngravar, som inte alls kommer i konflikt med mänsklig verksamhetsiver, är i farozonen.

Fornlämningarnas skydd och vård var förr inget stort problem, om man bortser från nyodlingens inverkan under 1800-talet. De ingick oftast i med omsorg skötta betesmarker. Ängarna och hagarna betades och gräset slogs, buskar och uppslag utnyttjades till lövtäkt, marken städades höst och vår. Detta arbete, helt inriktat på en riklig foderavkastning, gav till resultat ett ljus och

Bild 1. Horsberget sett från Långbergsbacken år 1961. I förgrunden syns gamla landsvägen. Avverkningen har påbörjats. Foto S. Hallgren.

öppet landskap. En betesmark i vanhävd växer däremot snabbt igen, granen vandrar in, rötterna från buskar och träd påskyndar förmultningen av gravarna och spränger sönder gravkonstruktionerna. En högväxande och risig undervegetation döljer dessutom snart de låga och flacka gravanläggningarna.

I denna situation måste fornlämningarna fredas mot en otyglad växtlighet. Det kan dock inte bli fråga om att vårda alla landets fornminnen, därtill är de alltför talrika, omkring 500 000 st. Man måste därför inrikta sig på vården av vissa märkliga fornminnesplatser. Kostnaderna härför är betydande och vad värre är, det finns nästan ingen arbetskraft att tillgå på landsbygden numera. Med hänsyn till resurserna är det därför ett ytterst begränsat antal fornlämningsområden, som kan erhålla den nödvändigaste vården,

För vissa landsändar har dock en rad samverkande orsaker medfört att situationen ljusnat. Arbetsmarknadsstyrelsen har nämligen sedan några år vidgat sitt redan tidigare stora verksamhetsfält till att bereda patienter vid vissa mentalsjukhus en skyddad sysselsättning i samband med utskrivning. För patienter vid Ulleråkers sjukhus i Uppsala har sådan arbetsterapi pågått sedan år 1963. Denna form av arbetsträning har medfört goda resultat. Arbetsstyrkan, som från början uppgick till sju man, har från och med 1965 dubblerats. Verksamheten bedrivs i mycket gott samarbete med länets skogsvårdsstyrelse.

Arbetsuppgifterna utgörs av skogsförbättrande åtgärder, av landskapsvård längs vägar och sjöstränder och av iordningställande och vård av fornlämningsområden. Under de två gångna åren har arbetsstyrkan från Ulleråker utfört ett mycket gott ar-

Bild 2. Samma utsikt år 1965. Den typiska beteskullen börjar nu återfå en örtrik ängsvegetation tack vare omsorgsfull markstädning och upprepad slåtter. På Långbergsbacken i förgrunden har avverkningen just påbörjats. Foto S. Hallgren.

bete inom några av Upplands förnämsta fornminnesområden. Fornvården i länet har på detta sätt fått en utomordentlig hjälp.

Inom det stora fornminnesområdet Gamla Uppsala, som omfattar såväl partiet kring kyrkan som kungshögarna, gravfältet och Tunåsen, har sålunda stora arbeten nu kunnat genomföras. Gårdsbebyggelsen norr om kyrkan har avlägsnats så att den utskjutande terrassen, där måhända kungsgården en gång legat, åter framträder och så att man från kyrkbacken på nytt kan se Fyrisån. Den vanprydande grusgropen alldeles utanför kyrkogårdsmuren återfylls och skall med arbetslagets hjälp helt iordningställas. Den kontinuerliga skötseln av de väldiga gräsyrtorna kräver mycket arbete en sommar som den gångna. På Tunåsen har ett 20-tal militära anläggningar från sista världskriget äntligen kunnat raseras. Under hösten inleddes slutligen det omfattande arbetet med att återskapa den forna hedmarksvegetationen på den del av Tunåsen, där Uppsala stads vattenfiltreringsverk har anordnats.

Ett annat område, som på detta sätt fått en sedan länge behövlig upprustning, är Ottarshögsområdet i Vendel. Den stora högen såg ganska luggsliten ut med tuvigt gräs som länge fått växa ostört. Ungskogen hade kommit allt närmare gravhögens slänter och marken var sedan länge ostädad. Genom upprepad slätter är högens växtlighet nu återställd, skogsridån har dragits tillbaka och ett parti har huggits bort utmed vägen mot Uppsala så att man från långt håll nu blir varse högen. Kungl. Vitterhetsakademien, som äger och förvaltar större delen av fornlämningsområdet, förvärvade år 1965 en del av fastigheten Lundås¹ på slutningen öster om högen. Här ligger ett gravfält med flera till storleken betydande gravar, tidigare dolda av tät växtlighet. Nu har skogsbeståndet avverkats på gravfältet och en störande uthusbebyggelse rivits. Sambandet mellan storhögen och gravfältet har härigenom återställts. Fornlämningarnas en gång så dominerande läge ovanför Vendel-slätten kan åter upplevas såväl av ortsbefolkningen som de många, som bara tar vägen förbi.

Det genom märkliga fynd berömda gravfältet Gödåker i Tensta socken har genomgått en behövlig »ansiktslyftning». Träd och

Bild 3. Borgberget i Västerby, Åland, reser sig med lodräta sidor mitt i skogen. Hushållningssällskapet tog 1963 initiativet till arbetena vid fornborgen. Skogen har huggits ned i ett bälte runt berget och borgplatån har frilagts. Foto förf. 1965.

enar hade nästan helt invaderat området. Nu har en kraftig gallring skett och gravfältet är föremål för en kontinuerlig skötsel.

Litet längre upp utmed Fyris vid Husby i Lena socken har arbetslaget utfört ett mycket stort arbete. Här påbörjade Uppsala universitet viss avverkning på Horsberget, en gruskulle med några enstaka stensättningar. Efter avverkningen och den efterföljande mycket noggranna markstädningen visade det sig att toppen av gruskullen utgör en tidigare okänd, mycket stor gravhög. Arbetet har fortsatt med friläggning av Långbergsbacken väster om Horsberget. Här ligger två stora gravfält, som tillsammans med fornlämningarna på Horsberget bildar en betydande fornlämningsmiljö med ett dominerande läge invid Fyris. I det flacka ålandskapet framträder nu området på långt håll när man kommer körande den nya länsvägen mot Dannemora. Från att ha

varit mörka skogssilhuetter under ett par generationer återfår Horsberget och Långbergsbacken sin gamla karaktär av öppna beteskullar med enstaka lövträd och enbuskar. Fornminnesvård blir här landskapsvård.

Ytterligare ett stycke norrut i samma socken ligger ett gravfält med omkring 230 högar på Ekeby kronogårds ägor. Gravfältet har ett synnerligen vackert läge på åsryggen invid Fyris. Området utgöres av betesmark där tall och gran vandrat in. Med hänsyn till gravfältet har området avsatts som s. k. domänreservat och avses bibehållas som betesmark. Här har nu alla barrträd tagits bort, en björkdunge på västra slänten mot den nya länsvägen har gallrats igenom och marken har städats. Markväxtligheten kräver fortsatt arbete innan hagen kommer i fullgott skick.

Inom synhåll från det stora bostadsområdet Västra Eriksberg i Uppsala ligger den berömda kung Björns hög vid Håga. Uttrycket inom synhåll får tagas i bildlig bemärkelse, ty en fullvuxen tall- och granskog skymmer storhögen. Bronsåldersgraven har anlagts på bergsklackarna ovanför Hågaån för att synas väl över dalgången. Den hör samman med ett gravfält och en husgrundslignande anläggning inne i skogen. Planer har nu uppgjorts för att förändra det av Kronan ägda fornlämningsområdet till ett ljusst och öppet ängsparti. Arbetet härmed har förberetts de två sista växtperioderna genom slåtter och markstädning.

I skogsmarkerna vid Västerby i Åland har arbetslaget slutligen medverkat vid friläggningen av en välbevarad och ur försvarssynpunkt mycket väl belägen fornborg, kallad Borgberget. Den omges delvis av sankmarker och skjuter upp därur med nästan lodräta sidor. Av de höga stenmurarna och ingången på norra sidan återstår än idag imponerande partier.

Programmet för de kommande åren upptar flera andra objekt av intresse. Man får därför livligt hoppas att arbetena kan fortsättas på det utomordentliga sätt som de börjat.